

Wzbogacającą faktograficznie część wiedzy o stosunkach polsko-białoruskich zaprezentowano nadto na podstawie prasy mniejszościowej („Niwa”, „Czasopis”, „Głos znad Niemna”, „Magazyn Polski”). Istotną część poznania stanowi wyzwanie zaprezentowania obecności kultury białoruskiej w Polsce po 1989 r. Zauważa się tu, że obecność ta nie stanowi dotychczas przedmiotów badań naukowych, zwłaszcza z punktu widzenia stosunków międzynarodowych (s. 549).

W Aneksie zamieszczono wykazy personalne instytucji władzy w Polsce i na Białorusi, generujących stosunki polsko-białoruskie. Uwzględnia się w nich czas sprawowania danych funkcji przez określone jednostki. Wartościową część opracowania aneksowego stanowi Kronika stosunków polsko-białoruskich 1990–2005.

Starannie wykonano w książce zestawienie bibliograficzne, odbijające istotę prezentowanych problemów, obejmujące archiwalia, dokumenty i materiały drukowane, pamiętniki i wspomnienia, prasę i wydawnictwa periodyczne, encyklopedie, przewodniki, słowniki, artykuły, opracowania książkowe i źródła internetowe. Jest to ważna część składowa studium; spełnia ona rolę przewodnika do rozpoznawania stosunków polsko-białoruskich.

Wskazując najważniejsze znaki dostojęstwa naukowo-badawczego prezentowanej monografii podkreślić należy: 1. holistycznej a zarazem głęboko analityczne zarysowanie złożonych stosunków polsko-białoruskich w XX w.; 2. wyraźne określenie specyfiki tożsamości narodowej Białorusinów, w tym w warunkach rzeczywistości stającej się; 3. krytyczną a zarazem głęboko wyważoną poznawczo ocenę stosunków międzynarodowych generujących relacje polsko-białoruskie i białorusko-polskie; 4. dostarczenie bogatej wiedzy deskryptywnej, odbijającej rozwój stosunków polsko-białoruskich zarówno o dziedzictwie przeszłości, jak o teraźniejszości. Wiele ze wskazanych ogniw rzeczywistości kulturowej wprowadza się po raz pierwszy w tzw. obieg naukowy; 5. staranność metodologiczną, posługiwanie się najnowszą wykładnią interpretacyjną, ujęciem systemowym, wiążącym zjawiska polityczne przeszłości (w długim horyzoncie czasowym) z teraźniejszością, wskazującym przy tym ognia tzw.

prawidłowości dziejowych w przestrzeni kresowej.

Z przekonaniem należy stwierdzić, że prezentowana monografia zasługuje na dużą uwagę czytelniczą. Jest ono najwartościowszym studium wydawniczym o współczesnych stosunkach polsko-białoruskich.

Andrzej Chodubski

Wojciech Kotowicz, *Życie polityczne Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej*, Wydawnictwo Naukowe GRADO, Toruń 2012, ss. 391.

Rozpoznawanie rzeczywistości kulturowo-cywilizacyjnej Obwodu Kaliningradzkiego jest nośnym wyzwaniem zarówno *stricte* naukowym, jak i potrzebą dyktowaną przez praktykę stosunków międzynarodowych. Z uznaniem należy odnieść się do podjęcia wyzwania ukazania analitycznego oraz syntetycznego – życia politycznego tej przestrzeni kulturowej. Istotne jest to również wyzwanie z punktu widzenia Polski, co dyktują bezpośrednie sąsiedztwo oraz nawiązywanie ogniw współpracy między stronami.

Istotę problemu poznawczego zarysowano w czterech rozdziałach, zatytułowanych: I. „Tożsamość kulturowo-cywilizacyjna Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej”, II. „Instytucjonalizacja życia politycznego Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej”, III. „Stymulatory endogeniczne życia politycznego Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej”, IV. „Znaczenie stymulatorów dla kształtowania się ładu politycznego Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej”.

Wykład poprzeda starannie przygotowany pod względem metodyczno-metodologicznym Wstęp. Wskazuje się w nim, że w najbardziej wysuniętym na zachód podmiocie Federacji Rosyjskiej – Obwodzie Kaliningradzkim, rosyjskiej enklawie położonej u południowo-wschodnich wybrzeży Morza Bałtyckiego – splatają się procesy globalizacji, regionalizacji, a także lokalizmu uważane obecnie za najistotniejsze paradygmaty określające specyfikę współczesnych stosunków międzynarodowych i światowej go-

spodarki. Równoległe z nimi odbywa się nie mniej ważne dla światowego porządku wzajemne oddziaływanie procesów unifikacji i różnicowanie się wspólnot politycznych, takich jak organizacja międzynarodowa i państwowa.

Zauważa się, że Obwód Kaliningradzki różni się zasadniczo od innych podmiotów administracyjno-politycznych, takich jak organizacje międzynarodowe i państwa.

Zauważa się, że Obwód Kaliningradzki różni się zasadniczo od innych podmiotów administracyjno-politycznych Rosji. Dochodzi w nim do wzajemnego oddziaływania zachodniej i wschodniej cywilizacji. Podkreśla się, że zgodnie z koncepcją zderzania cywilizacji, Obwód Kaliningradzki jest miejscem zderzania międzycywilizacyjnego.

W Rosji przyjmuje się, że nie może on zostać pozostawiony sam sobie i zrozumiała jest konieczność współpracy z innymi podmiotami (s. 7).

W pracy podjęto próbę naukowego zaprezentowania nie tylko samego życia politycznego Obwodu, jego istoty, zakresu i specyfiki, ale także uwarunkowań, dzięki którym rozwijał się proces przemian w regionie. Podstawowym celem podjętych badań jest uzyskanie odpowiedzi na pytania w jaki sposób czynniki endogeniczne i egzogeniczne wpływają na kształt życia politycznego Obwodu Kaliningradzkiego FR. Aby to osiągnąć postawiono pytania: 1. Jaki wpływ na współczesne życie polityczne Obwodu Kaliningradzkiego FR mają stymulatory endogeniczne; 2. Jaka jest siła oddziaływania na współczesne życie polityczne Obwodu Kaliningradzkiego FR stymulatorów egzogenicznych? Do stymulatorów endogenicznych zaliczono oddziaływania czynników zależnych od samego Obwodu, jak i od Federacji Rosyjskiej jako całości, natomiast analizując uwarunkowania egzogeniczne, zbadano oddziaływanie otoczenia międzynarodowego.

Istotnym wyzwaniem poznawczym jest też ukazanie istotnych czynników regionalnej przestrzeni społeczno-politycznej, które odróżniają Obwód Kaliningradzki od innych regionów Rosji zarówno w zakresie specyficznych rozwiązań instytucjonalno-prawnych, jak i praktyki politycznej.

Podkreśla się, że Obwód Kaliningradzki FR jest terytorium, które zabezpiecza interesy polityczne, ekonomiczne i militarne Federacji Rosyjskiej w regionie Morza Bałtyckiego (s. 12).

Wskazuje się, że sytuacja społeczno-polityczna Obwodu jest również istotna z punktu widzenia polityki zagranicznej Polski, zwłaszcza w kontekście rozszerzenia NATO i nowych granic Unii Europejskiej. Wynika to z potencjalnych zagrożeń ze strony Obwodu (militarnych, ekologicznych, braku stabilności politycznej, jak i z wpływu współpracy transgranicznej na stosunki gospodarcze z Federacją Rosyjską). Wiedza na temat współczesnego życia politycznego Obwodu Kaliningradzkiego, a dzięki temu pośrednio – zrozumienie zjawisk i procesów zachodzących w samej Rosji jest jednym z nieodłącznych elementów polskiej racji stanu, istotnych podczas formułowania priorytetów polityki zagranicznej Polski.

Charakteryzując stan badań dotyczących realizowanego celu badawczego, wskazuje się, że zagadnienia życia politycznego Obwodu Kaliningradzkiego analizowane przez pryzmat uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych Federacji Rosyjskiej nie znalazły zadawalającego odbicia w literaturze przedmiotu (s. 26).

Określając czynniki generujące tożsamość kulturowo-cywilizacyjną Obwodu wyodrębniono jako istotne kwestie: 1. wpływ czynników geograficzno-przyrodniczych; 2. przemiany demograficzne; 3. uwarunkowania międzynarodowe; 4. poziom rozwoju gospodarczego; 5. kwestie tożsamościowe. Podkreśla się tu, że powszechnie uważa się, że położenie geograficzne wywiera istotny wpływ na rozwój społeczeństw. Z położenia geograficznego wynikają tak fundamentalne konsekwencje, jak dostęp do dóbr naturalnych oraz świata flory i fauny.

Powierzchnia Obwodu wynosi 15 096 km², wraz z należącymi do Rosji częściami Zalewu Wiślanego (Kaliningradzkiego) i Zalewu Kurowskiego, bez nich 13 404 km². Jest najmniejszym ze wszystkich obwodów Rosji, pod względem powierzchni terytorium jest na 81. miejscu w FR (kilka północnokaukaskich republik jest terytorialnie od niego mniejszych).

Położenie geograficzne Obwodu (niezamarzające wybrzeże – dzięki czemu porty kaliningradzkie dostępne są dla żeglugi przez cały rok

– bliskość do głównych partnerów handlowych oraz sąsiedztwo z gospodarkami wysoko rozwiniętymi krajami) tworzy korzystne warunki dla rozwoju wielu branż morskich, sprzyja rozbudowie rybołówstwa, rozwojowi handlu zagranicznego oraz branży uzdrowiskowej.

Zasoby naturalne Obwodu są bogate. Niewielka przestrzeń położona jest poniżej poziomu morza, są to tzw. poldery (ok. 1 tys. km²), co stanowi połowę polderów b. Związku Radzieckiego. Poldery, w celu wykorzystania do rozwoju rolnictwa zostały ogrodzone falochronami (ponad 700 km). Na terytorium Obwodu znajduje się ok. 4600 rzek i kanałów melioracyjnych; ok. 18% powierzchni zajmują lasy. Spośród bogactw ziemi istotne znaczenie mają: ropa naftowa, torf; bursztyn, źródła wód mineralnych, sól kamienna, węgiel brunatny, rudy żelaza, rzadkie metali kolorowych (s. 41).

Prawo międzynarodowe nie traktuje enklawy w sposób szczególny. Jest ona częścią państwa macierzystego i wszelkie regulacje prawne go dotyczące obejmują ją w równym stopniu. Ze zwierzchnictwem terytorium państwa na terytorium enklawy związane są liczne obowiązki w stosunku do innych państw. Enklawę tak, jak i państwa, z którymi ona graniczy, dotyczy również zasada dobrosąsiedzka.

Obwód Kaliningradzki należy do nielicznych regionów Rosji, w którym populacja została ukształtowana w wyniku zorganizowanego przesiedlenia, rozpoczętego w 1045 r., po zajęciu Prus Wschodnich przez Armię Czerwoną (w północnej części Obwodu pozostało ponad 139 tys. ludności niemieckiej). W pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej przesiedlono tam (Rosjan – ponad 70%, Białorusinów 8%, Ukraińców 6%) oraz ponad 30 narodowości przedstawicieli innych republik b. Związku Radzieckiego (s. 45). Według spisu ludności z 1989 r. w Obwodzie główne grupy narodowościowe stanowiły: 1. Rosjanie – 78%, 2. Białorusini – 8,5%, 3. Ukraińcy – 7,2%, 4. Litwini – 2,1%, 5. Żydzi – 0,5%, 6. Polacy – 0,4%, 7. Niemcy – 0,2%, 8. Inne narodowości – 2,6%.

Przynależność enklawy do Rosji określona została 2 sierpnia 1945 r. w Poczdamie. W okresie późniejszym władze radzieckie ujawniały światu, że jest to przestrzeń strategiczna dla ich państwa. Postanowienia poczdamskie zakoń-

czyły udział społeczności międzynarodowej w kształtowaniu tych ziem, dalsze losy terytorium współczesnego Obwodu zależne stały się od decyzji b. Związku Radzieckiego, obecnie od Rosji, 16 sierpnia 1945 r. podpisano z Polską umowę o granicy państwowej, 27 kwietnia 1947 r. wyznaczono przebieg granicy (s. 69). Granica wyznaczona została na podstawie kryterium etnicznego; uwzględniała interesy wojskowo-strategiczne. 29 czerwca 1946 r. Obwód został zaliczony do kategorii „zakazana strefa graniczna”, na teren który wjazd był dozwolony tylko na podstawie przepustek wydanych przez organy milicji. Miejscowa ludność otrzymała specjalne paszporty, a przejazd z miasta do miasta wiązał się z koniecznością otrzymania wielu zezwoleń. Ruch osobowy był ściśle kontrolowany. „Zamknięcie” Obwodu przed cudzoziemcami było spowodowane rozlokowaniem na jego terenie bazy Floty Bałtyckiej, sił lądowych i wojsk powietrznych „drugiego rzutu”. Port w Baltijsku stał się jednym z największych portów wojennych w Europie (s. 73).

Zauważa się, że specyficzne położenie Obwodu, odseparowanie od głównej części RFSRR, zostało umiejętnie wykorzystane przez władze radzieckie i przyczyniło się do umocnienia dominacji politycznej i utrzymania wpływów radzieckich w tej części Europy. Obwód pozostając jednocześnie odizolowany od pozostałej części RFSRR oraz będąc „zamkniętą” i niedostępny dla świata zewnętrznego, stał się „ziemią zapomnianą”, o istnieniu której rzadko przypomniano za granicą oraz w *moskiewskich gabinetach*. Do wzrostu zainteresowania Obwodem doszło wraz ze zmianą geopolitycznym układzie sił w połowie lat 80.

W ciągu ostatnich kilkunastu lat doszło do istotnych zmian społeczno-ekonomicznych w tym regionie Rosji. Wynikało to w znacznej mierze ze zmian geostrategicznych w tej części Europy, jakie dokonały się na początku lat 90., zasadnicze znaczenie miała likwidacja Związku Radzieckiego i powstanie niepodległych republik nadbałtyckich oraz rozpad RWPG i całego bloku państw socjalistycznych. Brzemienno w skutkach był także koniec „zimnej wojny” i brak konieczności utrzymywania w Obwodzie olbrzymiej bazy wojskowej, na której potrzeby nastawiona była w dużym stopniu pro-

dukcja przemysłowa przedsiębiorstw kalinin-gradzkich (s. 80–81).

Określając tożsamość kulturowo-cywilizacyjną regionu wskazuje się, że po 1945 r. jednym z podstawowych założeń, jakie stanęło wówczas przed władzami w regionie było zmierzenie się z niemieckim dziedzictwem kulturowym, jednak odwoływanie się do tradycji i historii jest najczęściej traktowane jako podstawowy element budowy tożsamości w okresie zmiany, to w wypadku Obwodu historia tego regionu stała się dla władz radzieckich problematyczna. Podstawową przesłanką radzieckiej polityki wobec przeszłości regionu była jej całkowita negacja orientująca się na nienawiści do wszystkiego co niemieckie. Władze Obwodu postanowiły nie odbudowywać zniszczonych budynków, zostawiono tylko te najlepiej zachowane fragmenty. Powodem tej decyzji były nie tylko względy ekonomiczne, ale również konieczność zerwania z niemiecką tradycją miasta. Do ostatnich dni istnienia ZSRR dominowało przekonanie o potrzebie fizycznego wyeliminowania tego dziedzictwa. Znaczącym wyrazem tej polityki jest fakt, że z 222 kościołów, które przetrwały działania wojenne – 118 zostało celowo zniszczonych. Podobny los spotkał zabytkowe majątki ziemskie. Ok. 90% z nich przeżyło wojnę w stanie nieszkodzonym (s. 104).

W krótkim czasie zmieniono przestrzeń symboliczną miasta. Zmieniono wszystkie nazwy geograficzne, bez względu na ich polski czy litewski źródłosłów lub względy historyczne. Było niemalże regułą, że nowe nazwy nie miały nic wspólnego z poprzednimi określeniami niemieckimi. Były najczęściej neutralnymi terminami związanymi z opisami przyrody, pochodziły od nazwisk radzieckich, co charakterystycznie – radzieckich dowódców wojskowych, którzy niegdyś walczyli na tych terenach, bądź swe źródło miały w radzieckiej ideologii.

Podkreśla się, że istotną rolę w tworzeniu nowej tożsamości mieszkańców Obwodu odegrała nowa obrzędowość. Święto 9 kwietnia – dzień wkroczenia przez Armię Czerwoną do Königsberga – stał się głównym fundamentem legitymizacji radzieckiego władztwa (s. 106–107).

Prezentując instytucjonalizację życia politycznego Obwodu wyodrębniono analityczne kwestie: 1. System organów władzy, 2. Rola

partii politycznych, 3. Polityka a lokalne media, 4. Wpływy polityczne grup interesu. Wskazuje się, że podstawowym aktem prawnym regulującym strukturę i kompetencje organów władzy w Obwodzie Kaliningradzkim FR jest *Statut* (Ustawa Zasadnicza) Obwodu Kaliningradzkiego, przyjęty przez Kaliningradzką Dumę Obwodową 28 grudnia 1995 r. Najwyższym organem władzy państwowej jest rząd Obwodu. Jest to stale działający organ władzy wykonawczej, na czele którego stoi gubernator, wybierany w wyborach powszechnych na 5-letnią kadencję; może nim być tylko obywatel Federacji Rosyjskiej, który w dniu wyborów kończy 30 lat. Duma Obwodowa składa się z 40 deputowanych.

Zauważa się, że w Obwodzie silną pozycję mają grupy medialne. Regionalnym wydawcą większości gazet ogólnorosyjskich jest grupa medialna „Zapadnaja priessa” (s. 155).

Ukazując znaczenie stymulatorów endogenicznego życia politycznego Obwodu Kaliningradzkiego zaprezentowano kwestie: 1. Najbliżsi sąsiedzi, 2. Państwa regionu, 3. Unia Europejska, 4. Inni aktorzy stosunków międzynarodowych.

Wskazuje się tu, że stanowisko Rosji wobec statusu Obwodu Kaliningradzkiego znajduje obecnie poparcie w społeczności międzynarodowej (s. 178). Polityka Rosji ujawnia sprzeczności, które wynikają z obawy o jedność terytorialną państwa, a także z ogólnej specyfiki politycznej tradycji Rosji, która niechętnie dopuszcza rzeczywistą autonomię regionów. Od początku lat 90. XX w. w Rosji i za granicą ujawniały się różne koncepcje dotyczące przyszłości Obwodu, m.in. tworzenie Wolnej Strefy Ekonomicznej, Autonomicznego regionu lub republiki z możliwością włączenia w unijny obszar gospodarczy bez odłączania się od Rosji, Specjalny status federalny pod bezpośrednim nadzorem Moskwy z wyznaczonym przez nią prezydentem, gubernatorem lub specjalnym przedstawicielem, Bałtycka Republika „Baltica”, Terytorium zamknięte, Kondominium Rosji, Niemiec, Polski i Litwy, Republika w ramach Federacji Rosyjskiej itp., a też przewidywano jego sprzedaż Niemcom (s. 207–213). Kwestia statusu Obwodu podnoszona była w politycznych ramach Unii Europejskiej. W wykładzie podkreśla

się, że realiści polityczni patrzą zarówno na Obwód Kaliningradzki, jak i na cały Obszar Morza Bałtyckiego jak na przestrzeń geopolitycznej rywalizacji między Rosją i Zachodem. W przeciwieństwie do zachowań z przeszłości, kiedy głównym instrumentem działania był czynnik militarny, obecnie Zachód preferuje ekonomiczne sposoby nacisku na Rosję. Zgodnie z tymi paradygmatami celem polityki Unii Europejskiej jest zbudowanie takich relacji ekonomicznych, które pozwolą jej skorzystać z zasobów naturalnych i taniej siły roboczej. Realisci uważają, że Obwód Kaliningradzki powinien zachować swoje strategiczne znaczenie i krytykują rząd rosyjski za likwidowanie infrastruktury wojskowej w regionie. Przedstawicielami nurtu realizmu politycznego są m.in. ośrodki moskiewskie – Rada Spraw Zagranicznych i Polityki Obronnej, Rosyjski Instytut Studiów Strategicznych, Fundacja „Polityka”, petersburskie – Bałtyckie Centrum Badawcze (s. 218). Zauważa się też, że liberałowie liczą, że Obwód Kaliningradzki w dalszym ciągu będzie kontynuował kierunek otwierania się na współpracę międzynarodową z innymi podmiotami. Zwolennicy tej koncepcji zakładają, że Obwód może stać się *oknem na Zachód*, regionem, który może stopniowo zintegrować Rosję z instytucjami europejskimi. W wykładzie zwraca się uwagę na zalety, słabości, szanse i zagrożenia Obwodu Kaliningradzkiego FR (s. 222–223).

Zauważa się, że stosunki między Polską a Obwodem są pochodnią relacji polsko-rosyjskich, a te z kolei w sposób zasadniczy zależą od procesów, którym podlega obecnie Obwód, do których zalicza się ogromne zmiany polityczne i instytucjonalne w krajach basenu Morza Bałtyckiego, m.in. Litwy, Łotwy i Estonii. Polityka Polski względem Obwodu zdeterminowana jest głównie klimatem politycznym w relacjach między Warszawą a Moskwą (s. 229). Wskazuje się, że Moskwa potrzebuje Kaliningradu również z tego prostego powodu, iż bez tej enklawy obecność w regionie Morza Bałtyckiego uległaby osłabieniu, w tym w regionie handlowym świata. Polityka Polski wobec Obwodu to część stosunków dwustronnych z Rosją.

Problem opracowano na bazie starannie zgromadzonej literatury przedmiotu, którą ukazuje

się zarówno w formie przypisów, jak i w zestawieniu bibliograficznym.

Ogólny ogłód prezentowanych kwestii w książce pozwala stwierdzić, że jest to oryginalne studium badawcze. Jego pozytywne ogniwa stanowią m.in. 1. odniesienie tożsamości kulturowej Obwodu Kaliningradzkiego do ujęć teoretycznych z zakresu stosunków międzynarodowych; 2. ukazanie specyfiki enklawy z punktu widzenia jej odrębności oraz jednocześnie usytuowania międzynarodowego; 3. wskazanie na rolę, tzw. polityki historycznej w budowaniu nowej tożsamości podmiotów politycznych; 4. ukazanie mechanizmów kształtujących politykę mocarstw Rosji oraz enklawy kaliningradzkiej; 5. określenie stanowiska Polski wobec Obwodu Kaliningradzkiego.

Książka zasługuje na uwagę specjalistów z zakresu stosunków międzynarodowych, przemian europejskich oraz roszjanoznawców.

Andrzej Chodubski

Wiesław Szymczuk, *Prasa mniejszości polskiej na Ukrainie*, Europejskie Centrum Edukacyjne, Toruń 2012, ss. 238.

Rozpoznawanie polskiej diaspory na Wschodzie i jej sytuacji po 1989 r. jest nośnym wyzwaniem badawczym nauk humanistycznych i społecznych. Wynika to z okoliczności sytuowania się jej wśród takich zjawisk i procesów, jak demokratyzacja ustrojów politycznych, urzeczywistnianie transformacji systemowej, reakcji, aspiracji i oporów społecznych związanych z przemianami ustrojowymi oraz kształtowaniem się nowego ładu europejskiego, a w tym stosunków polsko-ukraińskich, wyłanianie się nowych instytucji politycznych generujących nowe postawy, zachowania, aspiracje społeczne, a w tym etniczne. Prezentowana praca poświęcona jest aktywności kulturalnej Polonii ukraińskiej w rzeczywistości współczesnych przemian społeczno-politycznych. Wykład podzielono na pięć rozdziałów, zatytułowanych kolejno: I. „Mniejszość polska na Ukrainie”, II. „Charakterystyka rynku medialnego na Ukrainie”, III. „Inicjatywy prasowe Polaków na Ukrainie”, IV. „System organizacji prasy polo-